

ТЕМА 2

ЕВОЛЮЦІЯ ТА ОСНОВНІ ТИПИ ЕКОНОМІЧНИХ СИСТЕМ

План лекції

1. Традиційна, командно-адміністративна та ринкова економічні системи.
2. Капіталізм та соціалізм: економічна сутність і принципові відмінності.
3. Змішана економічна система як домінуюча модель сучасного світу.
4. Трансформація економічних систем та формування їх сучасних гібридних моделей.

Мета лекції

Сформувати у здобувачів освіти системне розуміння еволюції економічних систем, їхніх основних типів, механізмів координації та критеріїв порівняння; розкрити економічну сутність капіталізму, соціалізму і змішаної економіки; показати причини трансформації економічних систем та формування сучасних гібридних моделей.

Особливу увагу приділено сучасному підходу, відповідно до якого реальні економіки не є «чистими» моделями. Їх необхідно аналізувати як поєднання ринкових, державних і суспільних інститутів, що змінюються під впливом технологій, глобалізації, соціальних та екологічних викликів.

1. Традиційна, командно-адміністративна та ринкова економічні системи

1.1. Економічна система як спосіб організації господарського життя

Економічна система є способом організації економічного життя суспільства. Вона визначає, як суспільство використовує обмежені ресурси для задоволення потреб, хто приймає рішення, кому належать ресурси, як координуються дії виробників і споживачів та яким чином розподіляються результати економічної діяльності.

У найпростішому вигляді кожна економічна система повинна відповісти на три фундаментальні питання: що виробляти, як виробляти і для кого виробляти. У сучасному аналізі до них додаються питання: хто володіє ресурсами; хто приймає стратегічні рішення; як формуються ціни; які стимули діють; як держава коригує ринкові результати; як забезпечується соціальна та екологічна стійкість.

Економічна система включає матеріальні та інституційні елементи. До матеріальних належать ресурси, технології, виробничі потужності, інфраструктура та людський капітал. До інституційних – права власності, законодавство, податкова система, правила конкуренції, фінансові інститути, трудові відносини, державні органи та неформальні норми.

Тому економічна система не є статичною конструкцією. Зміна технологій, демографії, міжнародної торгівлі, політичних інститутів або суспільних цінностей змінює й спосіб функціонування економіки.

1.2. Критерії класифікації економічних систем

Для порівняння економічних систем доцільно використовувати комплекс критеріїв, а саме:

- Форма власності – хто володіє ресурсами та засобами виробництва.
- Механізм координації – як узгоджуються рішення економічних суб'єктів.
- Ціноутворення – хто визначає ціни та якою мірою вони є ринковими.
- Роль держави – масштаби регулювання, перерозподілу та державної власності.
- Система стимулів – що спонукає до праці, підприємництва, інвестицій та інновацій.
- Конкуренція – можливість вільного входу на ринок та конкурентної боротьби.
- Розподіл доходів – співвідношення ринкового розподілу і державного перерозподілу.

Тому економічна система — це значно ширше поняття, ніж просто спосіб володіння підприємствами.

Наприклад, наявність приватної власності ще не означає, що економіка є повністю вільноринковою. У сучасних ринкових країнах держава може регулювати фінансові ринки, оподаткування, трудові відносини, конкуренцію, екологічні стандарти, соціальний захист тощо.

1.3. Традиційна економічна система

Традиційна економічна система – це система, у якій основні економічні рішення визначаються традиціями, звичаями, культурними нормами, релігійними правилами та історично сформованими моделями поведінки.

Традиційна економічна система є найдавнішою економічною системою та використовується в деяких частинах Азії, Африки та Південної Америки.

У традиційній економіці люди значною мірою виробляють те, що виробляли їхні батьки та попередні покоління.

Наприклад:

- діти фермерів стають фермерами;
- ремесла передаються від батьків до дітей;
- способи обробітку землі змінюються повільно;

- розподіл праці визначається традицією;
- споживання значною мірою орієнтоване на самозабезпечення.

В підручнику Principles of Macroeconomics 2e (2nd Edition), an OpenStax resource [<https://openstax.org/books/principles-macroeconomics-2e/pages/1-4-how-to-organize-economies-an-overview-of-economic-systems>] традиційна економіка характеризується як система, де господарська поведінка значною мірою організовується відповідно до традицій, а професії та способи виробництва часто передаються між поколіннями.

Основні ознаки традиційної економіки

1. Переважання натурального або напівнатурального господарства.
2. Значна роль сім'ї та громади.
3. Передача економічних навичок між поколіннями.
4. Повільні технологічні зміни.
5. Обмежена мобільність ресурсів.
6. Низький рівень спеціалізації.
7. Сильний вплив культури, релігії та звичаїв.
8. Відносно слабкий розвиток ринкових інститутів.

Переваги

- стабільність;
- передбачуваність економічної поведінки;
- збереження культурних традицій;
- тісні соціальні зв'язки;
- відносно низька залежність від складних ринкових інститутів.

Недоліки

- низька продуктивність;
- повільне впровадження інновацій;
- обмежені можливості економічного зростання;
- низька мобільність праці та капіталу;
- обмежений вибір товарів і послуг.

Важливо: традиційна економіка сьогодні практично не існує як повністю ізольована система. Традиційні механізми можуть співіснувати з ринковими та державними інститутами.

1.4. Командно-адміністративна економічна система

Командно-адміністративна економіка — це система, у якій ключові економічні рішення приймаються централізовано державою або органами центрального планування.

Її характерною рисою є заміна значної частини ринкової координації **адміністративною координацією**.

У такій системі держава визначає:

- обсяги виробництва;
- асортимент продукції;
- напрями використання ресурсів;
- інвестиційні пріоритети;
- значну частину цін;
- розподіл ресурсів;
- рівень і структуру зайнятості;
- зовнішньоекономічні операції.

Якщо в ринковій економіці підприємство орієнтується на попит і ціну, то в командній системі воно значною мірою орієнтується на **планове завдання**.

Ознака	Командно-адміністративна система
Власність	Переважно державна
Координація	Централізоване планування
Ціни	Значною мірою встановлюються державою
Конкуренція	Обмежена
Підприємництво	Сильно обмежене
Інвестиції	Визначаються централізовано
Зовнішня торгівля	Значний державний контроль
Економічні стимули	Адміністративні та планові
Роль держави	Домінуюча

Командна система має не лише недоліки.

Потенційні переваги

Централізоване управління може бути ефективним для мобілізації ресурсів на виконання великих стратегічних завдань.

Наприклад:

- масштабна індустріалізація;
- військова мобілізація;
- будівництво великих інфраструктурних об'єктів;
- концентрація ресурсів на стратегічних галузях.

Основні проблеми

Однак централізоване планування стикається з фундаментальною проблемою: **центральный орган не може володіти всією інформацією, необхідною для мільйонів децентралізованих економічних рішень**.

Потреби споживачів постійно змінюються, технології змінюються, ресурси

стають дефіцитними або, навпаки, надлишковими.

Тому виникають:

- дефіцити;
- надвиробництво окремих товарів;
- слабкі стимули до інновацій;
- бюрократизація;
- низька гнучкість;
- слабка конкуренція;
- проблема якості продукції.

Саме тому багато країн із централізованою системою почали переходити до ринкових механізмів.

Світовий банк характеризує перехід від планової економіки до ринкової як складну інституційну, структурну та поведінкову трансформацію, яка включає лібералізацію цін, створення ринкових інститутів, розвиток фінансової системи та реформування державних підприємств.

1.5. Ринкова економічна система

Ринкова економічна система — це система, у якій основна координація економічної діяльності здійснюється через взаємодію попиту і пропозиції, конкуренцію, ціни та децентралізовані рішення економічних суб'єктів.

Основними суб'єктами є:

- домогосподарства;
- підприємства;
- підприємці;
- фінансові установи;
- держава;
- іноземний сектор.

Центральний механізм ринкової економіки

Ціна → сигнал → рішення → перерозподіл ресурсів.

Якщо попит на товар зростає, це створює сигнал виробникам збільшувати виробництво.

Якщо ціна падає через надлишок пропозиції, виробники отримують сигнал про необхідність скорочення виробництва або пошуку ефективніших способів його здійснення.

Основні характеристики

- приватна власність;

- свобода підприємництва;
- свобода вибору;
- конкуренція;
- ринкове ціноутворення;
- мобільність ресурсів;
- прибуток як важливий стимул;
- децентралізоване прийняття рішень.

За сучасним трактуванням IMF (International Monetary Fund) [<https://www.imf.org/en/publications/fandd/issues/series/back-to-basics/capitalism>], важливими характеристиками капіталістичної ринкової системи є конкуренція, децентралізоване формування цін та свобода вибору у споживанні, виробництві й інвестуванні.

2. Капіталізм та соціалізм: економічна сутність і принципові відмінності

2.1. Капіталізм

Капіталізм – система економічних відносин, у якій центральну роль відіграють приватна власність, підприємництво, ринковий обмін, конкуренція, наймана праця та нагромадження капіталу. Власник капіталу приймає рішення щодо його використання, очікуючи майбутнього доходу, але одночасно бере на себе підприємницький ризик.

Прибуток у капіталістичній системі виконує роль важливого сигналу та стимулу. Як сказав Адам Сміт, філософ 18 століття та батько сучасної економіки: «Ми очікуємо обіду не від доброзичливості м'ясника, пивовара чи пекаря, а від їхньої турботи про власні інтереси». Обидві сторони добровільної біржової операції мають власний інтерес до результату, але жодна з них не може отримати те, чого хоче, не враховуючи те, чого хоче інша. Саме цей раціональний егоїзм може призвести до економічного процвітання.

Висока прибутковість може залучати нових виробників і капітал, а низька – змушувати підприємства змінювати технологію, продукт або сферу діяльності. У довгостроковій перспективі цей механізм пов'язаний із нагромадженням капіталу та технологічними інноваціями.

Отже:

Ринок – це механізм координації, а капіталізм – система економічних відносин, у якій ринковий механізм відіграє центральну роль.

Стовпи капіталізму

[<https://www.imf.org/en/publications/fandd/issues/series/back-to-basics/capitalism>]

Капіталізм ґрунтується на таких основах:

- приватна власність, яка дозволяє людям володіти матеріальними активами, такими як земля та будинки, та нематеріальними активами, такими як акції та облігації;
- егоїзм, через який люди діють заради власного блага, не зважаючи на соціально-політичний тиск. Тим не менш, ці нескоординовані особистості зрештою приносять користь суспільству, ніби, за словами « *Багатства народів*» Сміта 1776 року, ними керує невидима рука;
- конкуренція, завдяки свободі фірм входити на ринки та виходити з них, максимізує суспільний добробут, тобто спільний добробут як виробників, так і споживачів;
- ринковий механізм, який визначає ціни децентралізованим чином через взаємодію між покупцями та продавцями – ціни, у свою чергу, розподіляють ресурси, які, природно, прагнуть отримати найвищу винагороду не лише за товари та послуги, а й за заробітну плату;
- свобода вибору щодо споживання, виробництва та інвестицій – незадоволені клієнти можуть купувати різні товари, інвестори можуть займатися більш прибутковими підприємствами, працівники можуть залишати роботу заради кращої оплати;
- обмежена роль уряду у захисті прав приватних осіб та підтримці впорядкованого середовища, що сприяє належному функціонуванню ринків.

Ступінь, до якої діють ці стовпи, відрізняє різні форми капіталізму. На вільних ринках, які також називають економікою невтручання держави (*laissez-faire*), ринки функціонують з мінімальним регулюванням або взагалі без нього. У *змішаних економіках*, які називаються так через поєднання ринків та уряду, ринки відіграють домінуючу роль, але більшою мірою регулюються урядом для виправлення ринкових збоїв, таких як забруднення та затори на дорогах; сприяння соціальному добробуту; та з інших причин, таких як оборона та громадська безпека. Сьогодні переважають змішані капіталістичні економіки.

Зовсім недавно економісти визначили **чотири типи капіталізму**, які розрізняються залежно від ролі підприємництва (процесу створення бізнесу) у стимулюванні інновацій та інституційного середовища, в якому впроваджуються нові ідеї для стимулювання економічного зростання (Baumol, Litan, and Schramm, 2007).

У державному капіталізмі уряд вирішує, які сектори зростатимуть. Спочатку мотивований бажанням сприяти зростанню, цей тип капіталізму має кілька підводних каменів: надмірні інвестиції, вибір неправильних переможців, схильність до корупції

та труднощі з припиненням підтримки, коли вона більше не доречна.

Олігархічний капіталізм орієнтований на захист і збагачення дуже вузької частини населення. Економічне зростання не є центральною метою, і країни з таким різновидом мають значний рівень нерівності та корупції.

Капіталізм великих фірм використовує переваги ефекту масштабу. Цей тип важливий для масового виробництва продукції.

Підприємницький капіталізм призводить до таких проривів, як автомобіль, телефон і комп'ютер. Ці інновації зазвичай є продуктом окремих осіб і нових фірм. Однак для масового виробництва та продажу нових продуктів потрібні великі фірми, тому поєднання капіталізму великих фірм і підприємництва здається найкращим варіантом. Саме цей тип характеризує Сполучені Штати більше, ніж будь-яку іншу країну.

2.2. Соціалізм

Соціалізм – широкий спектр економічних концепцій і моделей, у яких важливе місце займають суспільний або колективний контроль над ключовими ресурсами, соціальна рівність та орієнтація економічної діяльності на суспільні потреби.

У різних формах соціалізму можуть поєднуватися:

- державна власність;
- кооперативна власність;
- суспільна власність;
- регулювання приватної власності;
- планування;
- соціальне забезпечення;
- перерозподіл доходів.

Історичні соціалістичні системи XX століття часто поєднували домінування державної власності з централізованим плануванням. Однак поняття соціалізму не є повним синонімом командної економіки. Теоретично можливі різні способи суспільної організації власності та розподілу.

Ключовим питанням соціалістичного підходу є не лише ефективність виробництва, а й те, як результати економічної діяльності розподіляються між членами суспільства та наскільки економічні ресурси підпорядковуються колективним цілям.

2.3. Капіталізм і соціалізм: принципові відмінності

Критерій	Капіталізм	Соціалізм
Основна форма власності	Приватна	Суспільна/державна/колективна
Основний стимул	Прибуток	Суспільна потреба/соціальний результат
Координація	Переважно ринок	Планування та/або регулювання
Ціноутворення	Переважно ринкове	Може бути адміністративним або регульованим
Конкуренція	Центральна	Може бути обмежена
Роль держави	Від обмеженої до значної	Значна
Розподіл доходів	Через ринок + податки	Більший акцент на перерозподіл
Підприємництво	Центральний елемент	Може бути обмеженим або регульованим
Соціальна політика	Держава коригує результати ринку	Є одним із центральних завдань
Економічна свобода	Вища	Може бути обмежена залежно від моделі

2.4. Чому не існує «чистих» моделей

Ідеальні капіталістична і соціалістична моделі є теоретичними конструкціями. Реальні країни поєднують різні інститути.

Наприклад, у ринковій економіці держава:

- збирає податки;
- регулює банки;
- фінансує освіту;
- забезпечує соціальний захист;
- встановлює екологічні стандарти;
- здійснює антимонопольну політику;
- може володіти підприємствами.

З іншого боку, у системах із значною державною власністю можуть існувати:

- приватні підприємства;
- ринки;
- конкуренція;
- приватні інвестиції;
- підприємництво.

Отже, сучасні економічні системи краще розглядати не як окремі «коробки», а як спектр поєднання ринкових і державних механізмів.

Тому для сучасного аналізу важливіше визначити конкретне співвідношення механізмів, ніж приклеювати країні одну етикетку.

3. Змішана економічна система як домінуюча модель сучасного світу

3.1. Причини формування та сутність змішаної економіки

Змішана економіка сформувалася як відповідь на обмеження крайніх моделей. Ринок добре координує децентралізовані рішення та створює стимули до інновацій, але не гарантує суспільно оптимальних результатів у випадку монополій, зовнішніх ефектів, суспільних благ або значної нерівності. Водночас надмірне централізоване втручання держави може породжувати бюрократію, слабкі стимули та неефективний розподіл ресурсів.

Тому сучасна економічна політика дедалі частіше розглядає ринок і державу не як взаємовиключні альтернативи, а як механізми, які можуть доповнювати один одного. Питання полягає в тому, які функції краще виконує ринок, а які – держава.

Змішана економічна система – це система, у якій ринкові механізми поєднуються з активною участю держави у регулюванні, перерозподілі, забезпеченні суспільних благ і досягненні стратегічних цілей. Вона може містити приватну та державну власність, ринкові та регульовані ціни, конкуренцію та державну промислову політику.

Схематично:

Ринок + Держава + Інститути + Громадянське суспільство = змішана економічна система

Змішана економіка не означає механічного співвідношення «половина ринку – половина держави». Важливим є функціональний розподіл ролей. Держава встановлює правила, захищає конкуренцію, стабілізує економіку, фінансує суспільні блага та коригує негативні зовнішні ефекти, тоді як приватний сектор переважно приймає децентралізовані рішення щодо виробництва та інвестицій.

Основні функції держави

- **Правова:** захист власності, контрактів і конкуренції.
- **Макроекономічна:** стабілізація через бюджетну та монетарну політику, регулювання фінансової системи, податкова політика.
- **Регуляторна:** фінансовий нагляд, антимонопольна політика, захист споживачів.
- **Соціальна:** пенсійне забезпечення; допомогу безробітним; підтримку малозабезпечених; доступ до освіти; охорону здоров'я; соціальне страхування.
- **Стратегічна:** Держава може підтримувати: критичну інфраструктуру; оборонний сектор; енергетичну безпеку; інновації; стратегічні технології; зелену трансформацію.

- Екологічна: коригування негативних зовнішніх ефектів та підтримка зеленої трансформації.

У змішаній економіці приватний сектор залишається ключовим виробником товарів і послуг.

Підприємства:

- інвестують;
- створюють робочі місця;
- конкурують;
- впроваджують інновації;
- реагують на попит;
- формують пропозицію;
- сплачують податки.

Саме тому сучасна змішана економіка **не є командною економікою**.

Ринок продовжує виконувати функцію основного механізму координації у багатьох секторах.

Державні підприємства є важливою складовою багатьох змішаних економік. Вони особливо поширені в енергетиці, транспорті, інфраструктурі, обороні та окремих фінансових і видобувних секторах. Наявність державних підприємств сама по собі не означає переходу до командної економіки. Важливо, наскільки вони працюють у конкурентному середовищі, чи мають прозоре корпоративне управління та чи розмежовані функції держави як власника і регулятора.

За даними OECD, державний сектор залишається значущим власником активів у багатьох країнах, а державні підприємства продовжують відігравати важливу роль у стратегічних секторах. Це є одним із проявів сучасної гібридизації економічних систем [<https://www.oecd.org/en/topics/corporate-governance-of-state-owned-enterprises.html?>].

3.2. Моделі змішаної економіки

Ліберальна модель характеризується більшою роллю приватного сектору, конкуренції та ринків.

Соціал-демократична модель поєднує ринкову економіку з розвиненим соціальним захистом і значним перерозподілом.

Соціально-ринкова модель робить акцент на конкуренції, сильних правових інститутах і соціальному партнерстві.

Координована або державницька модель допускає активнішу промислову політику та державну участь у стратегічних секторах.

Ці моделі є аналітичними орієнтирами, а не незмінними категоріями.

Економічна політика країни може зміщуватися в бік більшого або меншого державного втручання залежно від кризи, технологічних змін, демографії, геополітичних ризиків і суспільних пріоритетів.

Опалько В.В. зазначає, що останнім часом глобальна соціально-економічна система набуває рис гомогенності та розподіляється на чотири квазіізольовані національні підсистеми залежно від обраного механізму господарювання (ринкові розвинуті та ті, що розвиваються; соціалістичні (планові); змішані соціально-економічні системи та перехідні системи) [Опалько В.В. Синергетичний підхід до дослідження соціально-економічних систем. Глобальні та національні проблеми економіки. 2017. Вип. 15. С. 3-8. <http://global-national.in.ua/archive/15-2017/3.pdf>].

До країн з розвинутою ринковою соціально-економічною системою належать майже усі країни Західної Європи, США, Канада, Японія, Ізраїль, ПАР, Австралія і Нова Зеландія. Їм властиві технологічна і соціально-економічна багатоукладність, механізми саморозвитку на основі приватної та суспільної власності, висока інтегрованість у глобальну систему (країни домінують у світовій торгівлі), вони мають високий рівень економічного та соціального розвитку (ВВП на душу населення становить понад 12 тис. дол., за паритетом купівельної спроможності – ПКС). Більшість цих країн вирізняє високий рівень розвитку продуктивних сил на основі інформаційно-технологічного способу виробництва, у галузевій структурі ВВП цих країн переважає сфера послуг (понад 70%), що свідчить про постіндустріальний рівень розвитку.

Країни з ринковою економікою, що розвиваються, становлять собою найбільшу групу, яка налічує близько 156 країн, що розвиваються. Особливостями розвитку таких соціально-економічних систем є те, що загальний обсяг ВВП у 12 разів менше, ВВП на душу населення у 10 разів менше, ніж відповідні показники групи розвинутих країн з розвинутою ринковою системою. Для більшості країн, що розвиваються, зберігається стара модель міжнародного поділу праці, тобто це – основні сировинні регіони, де структура господарств характеризується багатоукладністю з переважанням нетоварних форм господарювання (мається на увазі переважання видобувних галузей над обробними), причому ця частка нетоварних, традиційних форм господарювання у соціально-економічних системах різних країн неоднакова.

Соціально-економічні системи країн з командно-адміністративним механізмом господарювання (соціалістичним устроєм) представлені у сучасній глобалізованій системі такими країнами, як Китай, Корея, народно-

демократична республіка (КНДР), Куба, Монголія, В'єтнам (класифікація, запропонована ЮНКТАД – Конференція ООН з торгівлі та розвитку). Соціально-економічній системі з соціалістичним устроєм властиві суспільна власність на засоби виробництва; однотипний державний лад; єдина ідеологія; загальні інтереси; централізація керування економікою з жорсткими командно-адміністративними методами управління; монополія держави на засоби виробництва з нарощуванням потенціалу важкої індустрії, відсутність нормальної конкуренції тощо. Слід зауважити, що елементи централізованої системи управління економікою (наприклад, прискорена індустріалізація) реалізуються неоднаково в різних країнах. У зовнішньоекономічній політиці уряд дотримується автаркії, тобто забезпечення розвитку власними ресурсами за максимального скорочення обсягів зовнішньої торгівлі. Проте ця група неоднорідна. У Китаї за умов правління комуністичної партії швидкими темпами розвивається економіка (з 2010 року Китай посідає 2 місце у світі за номінальним ВВП) на основі розширення ринкових відносин та приватного сектору. Останнім часом соціально-економічна система В'єтнаму також прискорює свій розвиток за рахунок ринкових реформ. Куба та КНДР дотримуються планової системи та не допускають приватної власності.

Соціально-економічні системи країн змішаного типу містять елементи першого та другого типів систем, тобто базуються на гнучкому механізмі державного втручання у соціально-економічні процеси, при цьому застосовується ринкове і державне регулювання [15]. Змішана система притаманна деяким промислово розвинутим країнам (Японії, Великобританії, Німеччині, Швеції, Італії, Австрії тощо) та забезпечує населенню держав найвищий рівень життя. Роль держави зводиться перш за все до створення сприятливих умов для ведення підприємницької діяльності, вдосконалення ринкової інфраструктури, забезпечення певних соціальних гарантій для населення, вирішення загальнонаціональних проблем і завдань. Вплив Уряду деяких держав на розвиток соціальної сфери настільки сильний, що таку національну систему називають соціально-ринковою. У Великобританії державний сектор становить 40%, у Швеції – понад 50%, в Австрії державі належить 30% економіки. Маючи спільні риси, вона характеризується певними національними особливостями. У Японії змішана система відрізняється розвиненим плануванням, яке носить індикативний, рекомендаційний характер. Така система характеризується високими темпами зростання продуктивності праці, високим рівнем національної самосвідомості. Шведській системі властива сильна соціальна політика, що істотно скорочує

майнову нерівність за рахунок перерозподілу національного доходу.

До групи країн з перехідною соціально-економічною системою належать постсоціалістичні країни Центральної та Східної Європи. Така система характеризується багатокладністю, слабкою інтеграцією до глобальної системи, нерозвиненістю інститутів демократії, реформуванням політичної та соціально-економічної структури, переважанням позаекономічних форм і методів організації господарства, запроваджуваних державою. Тому спостерігається слабкий механізм саморегулювання. Властиві диспропорції та різні умови розвитку, суттєві відмінності у механізмі реалізації реформ, різниця у швидкості просування ринкового реформування у різних постсоціалістичних країнах. Найбільшого успіху у реформуванні та розвитку досягли Польща, Угорщина, Чехія, Словенія, Естонія, Словаччина, де дохід на душу населення перевищує 10 тис. дол. США за ПКС.

4. Трансформація економічних систем та формування сучасних гібридних моделей

4.1. Поняття трансформації

Трансформація економічної системи — це глибока зміна способу організації господарського життя, яка охоплює власність, механізми координації, інститути, структуру виробництва, систему стимулів та роль держави. Реформа може змінювати окремі елементи, тоді як трансформація змінює взаємозв'язки між багатьма елементами.

Наприклад, приватизація окремого підприємства є реформою власності. Перехід від планової до ринкової економіки є системною трансформацією, оскільки одночасно змінюються ціни, власність, конкуренція, фінансові ринки, зовнішня торгівля, корпоративне управління та поведінка економічних суб'єктів.

4.2. Основні чинники трансформації

- економічні кризи та структурні дисбаланси;
- технологічний прогрес, цифровізація та штучний інтелект;
- глобалізація та міжнародна конкуренція;
- демографічні та соціальні зміни;
- екологічні та кліматичні виклики;
- геополітичні ризики та зміна міжнародного економічного порядку;
- інституційні реформи та європейська інтеграція.

Важливо, що ці фактори діють одночасно. Наприклад, цифровізація змінює структуру зайнятості, глобалізація — структуру виробництва, а кліматична політика — відносні ціни та інвестиційні пріоритети. Тому сучасна трансформація є багатовимірним процесом.

4.3. Перехід від планової до ринкової економіки

Перехід від централізованого планування до ринкової економіки передбачає не лише приватизацію. Він потребує лібералізації цін, розвитку конкуренції, відкриття зовнішньої торгівлі, створення фінансових ринків, захисту прав власності, контрактного права, інститутів банкрутства та ефективного корпоративного управління.

Досвід перехідних економік показав, що формальна зміна правил не гарантує автоматичного виникнення ефективного ринку. Для цього необхідні інституційна спроможність держави, довіра, верховенство права, конкурентна політика та механізми відповідальності.

4.4. Формування гібридних моделей

Гібридна економічна модель поєднує інститути та механізми, які традиційно пов'язувалися з різними типами економічних систем. Розвинені ринкові країни використовують промислову політику, державні інвестиції та значний соціальний сектор, а країни з великим державним сектором можуть використовувати ринкові стимули, приватне підприємництво та конкуренцію.

Тому сучасні економіки доцільно розглядати на спектрі: від високої державної координації до переважання ринкової координації. Більшість країн розташована між цими полюсами, а їхнє положення може змінюватися з часом.

4.5. Китай як приклад гібридної моделі

Китай є одним із найцікавіших прикладів поєднання державного та ринкового механізмів. У його економіці одночасно функціонують державні підприємства, приватний бізнес, ринкові ціни, конкуренція, державне планування та промислова політика. Тому китайську економіку складно адекватно описати лише через класичну командну або ліберальну ринкову модель.

Для економічного аналізу важливо досліджувати не тільки офіційну назву моделі, а й конкретні механізми: де діють ринкові ціни, які галузі є стратегічними, як держава впливає на фінансові ресурси та інвестиції, яку роль відіграє приватний сектор.

4.6. Цифровізація як фактор трансформації

Цифровізація змінює механізми координації економічної діяльності. Платформи дозволяють координувати велику кількість продавців і споживачів,

дані стають стратегічним ресурсом, а алгоритми беруть участь у ціноутворенні, рекламі, логістиці та управлінні.

Одночасно виникають нові форми ринкової влади. Мережеві ефекти можуть сприяти концентрації користувачів на великих платформах, що створює нові виклики для антимонопольної політики. Держава повинна вирішувати питання захисту даних, кібербезпеки, регулювання штучного інтелекту, цифрового оподаткування та конкуренції.

Отже, цифровізація не просто підвищує продуктивність. Вона змінює інституційну архітектуру економічної системи та формує нові об'єкти регулювання.

4.7. Екологічна трансформація

Екологічні проблеми є ще одним прикладом обмежень ринкового механізму. Якщо підприємство не враховує суспільні витрати забруднення, ринкова ціна продукції може не відображати її повної соціальної вартості. Держава може коригувати такі зовнішні ефекти через екологічні податки, стандарти, системи торгівлі викидами, субсидії на чисті технології та державні інвестиції.

Таким чином, зелена трансформація демонструє, що сучасна економічна система дедалі більше поєднує ринкові стимули з довгостроковим державним стратегічним плануванням.

4.8. Україна як приклад трансформаційної економіки

Україна пройшла складний шлях від командно-адміністративної системи до ринкової економіки. Після здобуття незалежності відбулися лібералізація цін, приватизація, формування приватного сектору, банківської системи, ринкової інфраструктури та поступова інтеграція у світове господарство.

Водночас трансформація не завершилася формуванням ринку як такого. Вона продовжується через інституційні реформи, розвиток конкуренції, цифровізацію, європейську інтеграцію, реформування державного сектору та підвищення якості державного управління.

В умовах війни значення державної координації ресурсів, підтримки критичної інфраструктури, оборонного сектору та стратегічних галузей зростає. Однак це не означає повернення до командної системи: у більшості секторів продовжують діяти ринкові механізми, приватний бізнес і конкуренція.

4.9. Узагальнена схема еволюції

Умовно еволюцію можна представити як: традиційне господарство → розвиток товарного виробництва → формування ринкових інститутів → індустріальний капіталізм → соціально регульований капіталізм → змішана

економіка → глобалізована та цифрова економіка → гібридні моделі нового покоління.

Це не є універсальною лінійною закономірністю. Країни можуть рухатися різними траєкторіями, посилювати або послаблювати державне регулювання, змінювати структуру власності та комбінувати інститути.

Україна як приклад трансформаційної економічної системи

Українська економіка пройшла складний шлях:

командно-адміністративна система СРСР

перехідна економіка 1990-х років

формування ринкових інститутів

розвиток приватного підприємництва

інтеграція у світову економіку

цифровізація та європейська інтеграція

формування сучасної змішаної економіки в умовах війни та структурної трансформації.

Для України особливо характерним є одночасне існування:

- приватного сектору;
- державних підприємств;
- ринкового ціноутворення;
- державного регулювання;
- соціальних програм;
- державної підтримки стратегічних секторів;
- міжнародної фінансової допомоги;
- європейської інтеграції;
- цифрової трансформації.

Отже, українську економіку також доцільно аналізувати як **динамічну змішану економічну систему, що перебуває у процесі інституційної трансформації.**

КЛЮЧОВІ ВИСНОВКИ

- Економічна система визначає спосіб організації виробництва, розподілу, обміну та споживання.
- Для її характеристики необхідно враховувати власність, координацію, ціни, стимули, конкуренцію, державне регулювання та соціальні інститути.
- Традиційна система базується переважно на звичаях і традиціях.
- Командна система спирається на централізоване прийняття рішень.
- Ринкова система використовує ціни, конкуренцію та децентралізований вибір.
- Капіталізм пов'язаний із приватною власністю, підприємництвом, конкуренцією, прибутком і нагромадженням капіталу.
- Соціалізм акцентує суспільний або колективний контроль над ресурсами та соціальну рівність.
- Змішана економіка поєднує ринкову координацію з державним регулюванням.
- Сучасні економічні системи є переважно гібридними та динамічними.
- Цифровізація, глобалізація, геополітичні та екологічні зміни прискорюють їх трансформацію.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА ТА СУЧАСНІ ДЖЕРЕЛА

- International Monetary Fund. Finance & Development. Back to Basics: What Is Capitalism? URL: <https://www.imf.org/en/publications/fandd/issues/series/back-to-basics/capitalism>
- OECD (2024). OECD Guidelines on Corporate Governance of State-Owned Enterprises. URL: <https://www.oecd.org/en/topics/corporate-governance-of-state-owned-enterprises.html>
- Опалько В.В. Синергетичний підхід до дослідження соціально-економічних систем. Глобальні та національні проблеми економіки. 2017. Вип. 15. С. 3-8. URL: <http://global-national.in.ua/archive/15-2017/3.pdf>
- World Bank. Матеріали щодо переходу від планової до ринкової економіки та інституційної трансформації.
- International Labour Organization. Матеріали щодо ринків праці, інститутів соціального захисту та нерівності.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Що таке економічна система?
2. Які питання вирішує кожна економічна система?
3. За якими критеріями можна порівнювати економічні системи?
4. Які особливості традиційної економіки?
5. У чому переваги та недоліки командного планування?
6. Чому ціна є інформаційним сигналом?
7. Що таке капіталізм?
8. Чим ринок відрізняється від капіталізму?
9. Що таке соціалізм?
10. Чому соціалізм не тотожний командній економіці?
11. Чому змішана економіка стала домінуючою моделлю?
12. Які функції виконує держава?
13. Що таке трансформація економічної системи?
14. Які чинники її спричиняють?
15. Що таке гібридна економічна модель?
16. Як цифровізація змінює економічні системи?
17. Як екологічні виклики впливають на роль держави?
18. Які особливості трансформації економіки України?